

Сидорович Л. Є.,

Житомирський державний університет ім. І. Я. Франка, м. Житомир

ПРИЧИНИ ТА ПРОЦЕС ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЇ НЕОЗНАЧЕНОГО АРТИКЛЯ В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті вивчаються причини та процес граматикизації неозначеного артикля в середньоанглійській мові. Досліджується його поступове розповсюдження з підкласу конкретних іменників, що мають індивідуальну референцію, на конкретні іменники з тотальною референцією та абстрактні іменники.

Ключові слова: неозначений артикль, темо-рематичне членування речення, конкретні іменники, індивідуальна та тотальна референція, абстрактні іменники.

В статье изучаются причины и процесс грамматикализации неопределенного артикля в среднеанглийском языке. Исследуется его постепенное распространение из подкласса конкретных существительных, имеющих индивидуальную референцию, на конкретные существительные в тотальной референции и абстрактные существительные.

Ключевые слова: неопределенный артикль, темо-рематическое членение предложения, конкретные существительные, индивидуальная и тотальная референция, абстрактные существительные.

The process and reasons of grammaticalization of the indefinite article in the Middle English period is studied in this work. The process of gradual extension from the subclass of concrete nouns with individual reference to concrete nouns with total reference and abstract nouns is analyzed and illustrated.

Key words: indefinite article, actual division of the sentence, concrete nouns, individual and total reference, abstract nouns.

Категорія означеності / неозначеності, що в сучасній англійській мові виражається за допомогою артиклів, має складну історію, оскільки свого сучасного стану вона набула не відразу. У давньоанглійській мові починається процес граматикизації означеного артикля, що інтенсифікується в середньоанглійській мові із поширенням означеного артикля на конкретні іменники в тотальній референції, абстрактні іменники та іменники підкласу *Unica*. Однак, про повноцінне існування категорії означеності / неозначеності можна говорити лише після граматикизації другого члена опозиції, неозначеного артикля, що припадає на середньоанглійський період. Однак, із перетворенням числівника із зблідненою семантикою на неозначений артикль, процес його граматикизації не завершуються, з неозначеним артиклем продовжують відбуватись семантичні, функціональні, граматичні та фонологічні зміни [3, с. 5]. Саме поступове розповсюдження з підкласу конкретних іменників, що мають індивідуальну референцію, на конкретні іменники з тотальною референцією та абстрактні іменники якнайкраще ілюструють семантичні та функціональні зміни, що відбуваються з колишнім числівником після його артикалізації, саме вивчення причин та процесу граматикизації неозначеного артикля і є об'єктом даної роботи. Предметом даної статті є дослідження семантичного і функціонального навантаження та дистрибуції неозначеного артикля в мові середньоанглійського періоду. Таким чином, актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасних граматичних студій на питання, пов'язані з реконструкцією минулих етапів розвитку мов, розвитком мовних систем, мовними змінами, їхніми типами, причинами. Саме такі питання досліджуються в даній статті.

Сема означеності, що у власне давньоанглійській мові витісняє сему дейктичності із ядра семантичного поля протоартикля, пов'язана із комунікативним функціонуванням висловлення і орієнтована на того, хто сприймає мовлення. Проаналізовані дані давньоанглійської писемності свідчать, що на пізніх етапах розвитку давньоанглійської мови спостерігаються тенденції протоартиклевой реалізації у якості маркера актуального членування висловлення, що повертає увагу слухача до його теми, напр.:

(1) *Soplice se snara weox. and wæs on gaste gestrangod* (Luke, 1:80) «немовлятко зростало, зміцнювалося духом».

Іменник *se snara* вказує на маленького Іоана Хрестителя, який згадувався раніше. Однак, таку маніфестацію протоартикля не можна вважати регулярною, оскільки, іноді, на правах експресивного засобу, він входить до складу реми, напр.:

(2) *Ac hwi ferde ge þæne witegan geseon: witodlice ic eow secge he is mara þonne witega* (Luke, 7:26) «Кого ти хотів побачити? Пророка? Так, я кажу тобі, навіть більше ніж пророка».

Протоартикль модифікує іменник, що функціонує у якості реми у висловленні, порівняйте із новоанглійською версією Біблії: *What did you go out to see? A prophet? Yes, I tell you, and more than a prophet*, де вживається неозначений артикль, що є нормою відповідно до сучасних правил вживання неозначеного артикля.

На межі давньоанглійського та середньоанглійського періодів сема даності референта поступово закріплюється у семантичному полі протоартикля, ототожнюючи родове чи видове найменування із означеним одиничним предметом-референтом та, імплікуючи обізнаність того, хто сприймає мовлення, із цим предметом. Сема даності має експлікований характер у наступних випадках:

1) При модифікації іменника комплементом, напр.:

(3) *þone smyltan suþan westernan wind* [7, Chapter 4] «теплий південно-західний вітер»;

2) При контекстуальній маркованості модифікованого іменника, напр.:

(4) *And ealle þa ðe gehyrdon wundredon be þam þe him þa hyrdas sædon Maria geheold ealle þas word on hyre heortan smeagende* (Luke, 2:18-2:19) «І всі хто почув, дивувались тому, що їм пастухи говорили... А Марія оці всі слова зберігала, розважаючи у серці своїм».

Контекстуально-маркований іменник *word* детермінується протоартиклем, що маркує тему у висловленні.

3) При повторному згадуванні модифікованого іменника, напр.:

(5) *æfter gewunan ðæs sacerdhades hlotes. he eode þæt he hys offrunga sette; þa he on godes tempel eode And þæt folc wæs zachariam geambidiende and wundrodon þæt he on þam temple læt wæs* (Luke, 1:9; 1:21) «За звичаєм священства, жеребом йому випало до Господнього храму ввійти і покадити; А люди чекали Захарія та й дивувалися чого забарився він у храмі»;

Таким чином, вже на пізніх етапах розвитку давньоанглійської мови, регулярність функціонування протоартикла із конкретними іменниками сприяє його використанню у якості маркера актуального членування висловлення, що в свою чергу призводить до закріплення семи даності у семантичному полі протоартикла. Однак, у давньоанглійській мові сема «даність» носить факультативний характер, в зв'язку з тим, що:

1) як і у сучасній англійській мові можлива, так-звана, конфліктна ситуація, коли іменник, що модифікується протоартиклем, належить до складу реми у реченні, напр.:

(6) *And þu snara byst þæs hehstan witega gemened* (Luke, 1:76) «А тебе, дитино, будуть називати пророком Всевишнього».

Порівнюючи давньоанглійський варіант із сучасним, бачимо відповідність, оскільки у новітній версії Біблії іменник, що займає позицію реми у реченні, виступаючи носієм семи «новизна», супроводжується означеним артиклем: *And you, child, will be called the prophet of the Most High*;

2) сема «даність» не має на цьому етапі розвитку протоартикла протичлена.

Але, оскільки, зв'язок протоартикла із системою засобів вираження актуального членування висловлення вже виник і усталився, наявність семи «даність» у семантичному полі протоартикла стає каталізатором, що сприяє розвитку регулярного присубстантивного маркера протиставленої функції реми і, власне, семи «новизна». Відомо, що у безартиклевих індоєвропейських мовах та у мовах, де існує лише один означений артикль, значення новизни і функція реми факультативно передаються лексичними засобами через неозначені займенники *один, дехто, якийсь, який-небудь*. У давньоанглійських письмових пам'ятках цю роль виконує числівник *an*, напр.:

(7) *sæde he him an bigspell* (Luke, 5:36) «розповів їм притчу»;

(8) *lc eom an man under unwealde gesett* (Luke, 7:8) «Бо й я людина підвладна».

Як показує матеріал дослідження, у давньоанглійській мові така маніфестація числівника *an* носить спорадичний характер, однак, вже на ранніх етапах розвитку середньоанглійської мови частотність такої реалізації числівника *an* зростає, а сам числівник реінтерпретується у неозначений протоартикль, вживання якого отримує регулярний характер із конкретними іменниками у формі однини у позиції реми, напр.:

(9) *I knowe a lord of yours in this land* [8] «Я знаю твого господаря, хазяїна цієї землі»;

(10) *that Merlyn shold go with a token of kyng Ban and that was a rynge vnto his men* [8] «що Мерлін повинен піти до людей короля Бана із його розпізнавальним знаком, таким знаком мав бути перстень».

Іменники, що займають у висловленні позицію реми, і вживаються у формі множини, не мають формально вираженого супроводжувача. Тобто, можна зробити висновок, що у підкласі конкретних іменників, у формі однини, протичленом до означеного артикла виступає неозначений артикль, а у формі множини – значима відсутність артикла. Однак, це не зовсім так, оскільки на ранніх етапах розвитку середньоанглійської мови, залишається ще значна сфера вживання конкретних іменників без неозначеного артикла у формі однини. Це стосується тих синтаксичних позицій, де не передбачається співвіднесення іменника із яким-небудь конкретним одиничним предметом чи обмеженою множиною відповідних предметів, означених чи неозначених, тобто у позиціях у яких іменник виступає у, так званій, нульовій референції, у виключно понятійній сфері [1, с. 270-271]. До таких позицій відносяться наступні:

1) класифікуючий присудок, напр.: *al be he monk or frère* [5, Prologue 839] «будь він монах чи чернець»;

2) порівняльний зворот, напр.: *he ledis life like angel* [6, 24683] «він проживає своє життя, неначе янгол»;

3) речення, до складу якого входить заперечення, напр.: *No man ne truste upon hire favour longe* [5, Tale: 2724] «Жодна людина не може довго розраховувати на прихильність долі»;

4) при конкретних іменниках, що входять до складу дієслівно-іменникових фраз, на зразок, *to cuene habban* «мати за жінку», напр.: *Syre shall your sone Arthur be kyng after your days of this realme* [8] «Сер, чи бажаєте ви, щоб Артур став королем після днів вашого правління»;

5) у прийменниково-іменникових фразах, на зразок, *on niht* «вночі», напр.: *spare me not to morne when I have restyd* [8] «не чіпайте мене до ранку, поки я не відпочину».

Проте, паралельно із розповсюдженням вживання означеного артикла у середньоанглійській мові, відбувається також розширення сфери функціонування неозначеного артикла. Поступово, неозначений артикль починає охоплювати структури, у яких конкретні іменники виступають у нульовій референції [1, с. 281], а саме:

1) відбувається закріплення неозначеного артикла за конкретними іменниками у синтаксичних позиціях предикатива, напр.: *Abel was a kepere of sheep, and Cayn was an erthe lilyere* [11, Genesis 4:2] «І став Авель вівчарем, а Каїн обробляв землю»;

2) неозначений артикль стає постійним маркером іменників, що входять до складу порівняльних зворотів, де названий предмет сприймається як представник всього відповідного класу предметів, напр.: *Arthur as a lyon ranne* [8] «Артур біг як лев»;

3) неозначений артикль починає модифікувати іменники, що входять до складу прийменниково-іменникових фраз, напр.: *upon a nyght in sleep as he hym leyde* [5, Tale: 1384] «вночі коли він спав». Однак, фіксуються випадки модифікації іменників, що входять до складу таких фраз, означеним артиклем, напр.: *and soo on the morne they al arose* [8] «і всі вони прокинулись зранку».

Наголосимо, що іменники, які модифікуються заперечною часткою, у рідких випадках, також, можуть вживатися із неозначеним артиклем, напр.: *For thogh a wydwe hadde noght a sho* [5, Prologue: 253] «У вдови не було на-

віль однієї туплі». Однак, така маніфестація неозначеного артикля, що характеризується частковим збереженням колишнього лексичного значення грама, має емпатичне звучання.

Розширення сфери функціонування неозначеного артикля, також, реалізується через розповсюдження вживання неозначеного артикля на випадки, коли іменник має значення тотальної референції, напр.: *and the erthe brouyete forth greene erbe and makynge seed bi his kynde, and a tre makynge fruyt, and ech hauynge seed by his kynde* [11, Genesis 1:12] «і вродила земля траву, ярину, що сіє насіння, дерево плідне, що приносить за родом своїм плід».

Причиною розповсюдження неозначеного артикля на іменники, що мають нульову та тотальну референцію стає властива для них комунікативна роль реми, а наслідком такого розповсюдження стає підсилення у неозначеного артикля функції маркера новизни за рахунок нейтралізації семи «неозначеність», що вказує на індивідуальну референцію іменника [1, с. 281].

У середньоанглійській мові, спостерігається тенденція розповсюдження неозначеного артикля на підклас абстрактних іменників. Зазначимо, що на більш ранніх етапах розвитку середньоанглійської мови, абстрактні іменники, що займали позицію реми у реченні, не супроводжувались неозначеним артиклем, напр.: *Thou mayst, syn thou hast wisdom and manhede* [5, Tale: 1285] «Ти, також, можеш, оскільки маєш мудрість та змужнілість». Навіть, у випадках, модифікації абстрактного іменника комплементом, неозначений артикль не спостерігався, напр.: *God yeve yow bothe on shames deth to dyen!* [1, Tale: 2377] «Нехай Господь пошле обом вам ганебну смерть», порівняйте із сучасною англійською мовою: *God give you both a shameful death to die!* Звернімо увагу на приналежність більшості абстрактних іменників до розряду *singularia tantum*. Можна припустити, що невживання неозначеного артикля із іменниками цього підкласу на початку середньоанглійського періоду, пояснюється недостатньою семантичною ерозією грама. Абстрактні іменники, такі як *любов, страх, життя* – незлічувальні, тому вони не модифікуються неозначеним артиклем, що характеризується частковим збереженням колишнього лексичного значення. П. Хоппер створює термін для позначення такого феномену, називаючи його «наполегливістю» (*persistence*) грама. Дослідник стверджує, що риси початкового лексичного значення мовного елемента, що граматикуєються, прилипають до цього елемента і можуть спричинювати певні граматичні обмеження грама [4, с. 23]. Однак, у подальшому, ситуація змінюється, і абстрактні іменники починають маркуватися неозначеним артиклем. Підставою для розповсюдження неозначеного артикля у даному підкласі іменників, по-перше, стає подальша семантична ерозія грама і, по-друге, протиставлення частини та цілого за допомогою комплементів [1, с. 283]. Неозначений артикль починає супроводжувати абстрактні іменники, якщо ті модифікуються комплементом, напр.: *and found there a passynge fayr felaulship* [8] «і знайшов там надзвичайно гарне почуття товариськості». При відсутності комплементу абстрактний іменник у позиції реми не має формального супроводжувача, напр.: *ye shalle be in perylle of dethe* [8] «ти будеш під загрозою смерті». Однак, у середньоанглійських пам'ятках писемності, фіксуються випадки модифікації абстрактного іменника неозначеним артиклем при відсутності комплементу, напр.: *bat a selly in sizt summe men hit holden* [9] «в його часи деякі люди вважали це справжнім дивом». Також, зустрічаються випадки використання абстрактних іменників, що детермінуються комплементом, без неозначеного артикля, напр.: *the queen made grete joye whan she knewe who was the fader of her child* [8] «королева сповнилась великою радістю, коли дізналась хто батько дитини». Таким чином, вживання неозначеного артикля із абстрактними іменниками є досить нерегулярним.

Паралельно із розповсюдженням неозначеного артикля на абстрактні іменники, у середньоанглійській мові відбувається його поширення на іменники у позиції реми, що вказують на назву речовини, і характеризуються ознакою частковості, напр.: *I sawe hym in the foreste chacynge two knyghtes vnto a water the whiche is called mortayse* [8] «Я бачив, як він в лісі гнався за двома лицарями і відігнав їх до водойми (води), що називається мортейс» та на іменники *дощ, сніг, град*, напр.: *But swich a reyn down fro the welkne shadde* [5, Tale: 2731] «Але такий дощ лив з хмар». Але, таке вживання не отримує поширення під час подальшого розвитку мови.

Таким чином, в середньоанглійській мові відбувається граматикуєція неозначеного артикля, що пов'язана із становленням регулярних норм використання означеного та неозначеного артиклів у якості маркерів темо-рема-тичного членування висловлення, що призводить 1) до фіксації неозначеного артикля при конкретних іменниках, що мають індивідуальну референцію, в позиції реми; 2) поступового поширення неозначеного артикля на конкретні іменники із тотальною референцією; 3) розповсюдження неозначеного артикля на абстрактні іменники. Окрім того, в середньоанглійській мові фіксуються випадки вживання неозначеного артикля з незлічувальними іменниками, що вказують на назву речовини, однак, під час подальшого розвитку англійської мови таке вживання не отримує регулярного характеру. Загалом, розширення сфери вживання неозначеного артикля має важливий вплив на подальше становлення та функціонування категорії означеності / неозначеності.

Література:

1. Гухман М. М. и др. Историко-типологическая морфология германских языков (Фономорфология. Парадигматика. Категория имени): АН СССР Институт языкознания. – М. : Издательство «Наука», 1977/ М. М. Гухман, Э. А. Макаев, В. Н. Ярцева; М. М. Гухман (ответственный редактор). – 1977 – 354с.
2. Смирницкий А. И. Хрестоматия по истории английского языка с VII по XVII в. С грамматическими таблицами и историческим и этимологическим словарем. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1953 – 288 с.
3. Bybee, Joan L. The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world / Joan Bybee, Revere Perkins, and William Pagliuca – The University of Chicago Press, 1994. – 398 p.
4. Fischer, O. Pathways of Change Grammaticalization in English / Edited by Olga Fischer, Anette Rosenback and Dieter Stein – John Benjamins Publishing Company Amsterdam / Philadelphia, 2000.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

5. Chaucer G. The Canterbury tales / G. Chaucer. – Electronic Text Center, University of Virginia Library. – Режим доступу : <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/Cha2Can>
6. Cursor mundi (The cursor o the world). A Northumbrian poem of the XIVth century in four versions / ed. by R. Morris, A. Arbor, Michigan: University of Michigan Library, 2006. – Режим доступу : <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-id.x?c=cme;cc=cme;view=toc;idno=AJT8128.0001.001>
7. King Alfred's Anglo-Saxon version of Boethius De Consolatione Philosophiæ. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books?id=dxhKAAAАсAAJ&pg=PA2&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false
8. Malory T. Le Morte Darthur / Corpus of Middle English Prose and Verse – Режим доступу : <http://quod.lib.umich.edu/c/cme/MaloryWks/1:3?rgn=div1;view=fulltext;q1=Le+Morte+Darthur>
9. Sir Gawain and the Green Knight / translated by W. A. Nielson, In parenthesis Publications Middle English Series: Cambridge, Ontario 1999. – Режим доступу : http://www.yorku.ca/inpar/sggk_neilson.pdf
10. Wessex Gospels. New Testament. Luke. – Режим доступу: www.home.comcast.net/~modean52/oeme_texts_bible_nt_luke.htm
11. Wycliffe's Bible. Genesis. – Режим доступу : <http://www.studylight.org/desk/?l=en&query=Genesis+1§ion=2&translation=wyc&oq=ge%25201&new=1&nb=ge&ngt=Go+To%3A&ng=6&ncc=1>